

Э. Е. Фрадкин, ПОЛИЭФИКОНИЧЕСКАЯ СКУЛЬПТУРА ИЗ ВЕРХНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ КОСТЕНКИ I, „Советская Этнография”, 1969, nr 1, s. 135-142, rys. 1-5.

Wykopaliska górnopaleolitycznego stanowiska w Kostienkach nad Donem (obw. Woroneż), prowadzone w latach 1923-1937, stanowiły podstawowe i największe prace P. P. Jefimienki z zakresu paleolitu. Opracowane i ogłoszone przez niego materiały do dziś stanowią podstawę wielu studiów nad zagadnieniami starszej epoki kamienia, i to nie tylko dla obszaru ZSRR. Właśnie w ostatnich latach E. J. Fradkin, pracownik Działu Archeologii Leningradzkiej Filii Instytutu Etnografii AN ZSRR, przeprowadził ciekawą próbę nowej weryfikacji materiałów z wykopalisk stanowiska 1 w Kostienkach¹.

Na podstawie dokumentacji, świetnie wykonanej ponad 30 lat temu przez P. Jefimienkę oraz powtórnej klasyfikacji materiału rzeczowego, autor doszedł do słusznego chyba uściślającego wniosku, że ziemianki A i B na stanowisku 1 w Kostienkach nie były, jak przypuszczano dotychczas, pomieszczeniami używanymi w ziemie przez grupę rodową. Raczej były to domostwa czarowników — „starszych członków” rodu², którzy odbywali w nich swoje obrzędy magiczne oraz wykonywali figurki, rzeźby i ozdoby. Dla potwierdzenia swej tezy Fradkin przytacza analogie w postaci pochodzących z tego samego okresu domostw z Malty (obiekt 5) koło Irkucka, Miezina nad Desną, a zwłaszcza Dolnich Věstonic (obiekt 2) na Morawach. Równocześnie na podstawie analizy planigraficznej rozmieszczenia rzeźb, znalezionych w dwóch grupach na niewielkim placyku obok ziemianek, autor uważa, że placyk ten również służył do odbywania obrzędów magicznych. Po weryfikacji zabytków sztuki plastycznej Fradkin sugeruje, że owe obrzędy magiczne nie polegały, jak uważał Jefimienko, na rozbijaniu przygotowanych wcześniej figurek, ponieważ nie odnaleziono ich fragmentów. Jedynie manipulowano nimi układając je w kompozycyjne grupy³.

¹ Oprócz omawianej tu pracy wymienić należy następujące artykuły tegoż autora: *Новые антропоморфные и зооморфные скульптурные изображения по материалам раскопок П. П. Ефименко на палеолитической стоянке Костенки I (1931-1936)*, „Тезисы докладов научной сессии, посвященной итогам работы Института этнографии АН СССР за 1966 год”, Leningrad 1966, s. 59-61; *Опыт изучения палеолитических изображений из Костенок I*, „Тезисы докладов годичной научной сессии май 1968 г.”, Leningrad 1968, s. 65-77; *Опыт палеоэтнографического исследования 2-х землянок из палеолитической стоянки Костенки I*, „Тезисы докладов годичной научной сессии 1969 г.”, Leningrad 1969, s. 84-87; *Особый вид искусства первобытного человека*, „Вестник Академии Наук СССР”, 1969, nr 10, s. 53-58.

² W. Hensel, *Sztuka społeczeństw paleolitycznych*, Warszawa 1957, s. 19. Por. też W. Antoniewicz, *Historia sztuki najdawniejszych społeczeństw pierwotnych*, cz. I, Warszawa 1957, s. 80-103.

³ Фрадкин, *Опыт палеоэтнографического...*, s. 85-87. Por. J. K. Kozłowski, *Mury Cyklorów*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 111.

Autor przeprowadził również próbę weryfikacji wydzielonych wcześniej grup zabytków sztuki plastycznej wprowadzając niezbędne korekty, które doprowadziły do ich nowej klasyfikacji⁴. Przypomniał tu nam zapomniany już fakt, że pierwszą paleolityczną rzeźbę na terenie ZSRR — pierwszą figurkę w Kostienkach odkrył w 1915 r. S. Krukowski⁵.

Najważniejszym osiągnięciem w dziedzinie badań nad sztuką paleolitu jest jednak odkrycie i wydzielenie przez Fradkina nowego zjawiska — wielowizerunkowości, nazwanej przez niego poli-ejkonizmem. Przy wnikliwej obserwacji niewielkich 65 kawałków margla (opoki?), o których uważano dotychczas, że najwyżej noszą jakieś ślady obróbki, nieoczekiwanie odkryto, że około połowa z nich stanowi zjawisko nie znane dotychczas w sztuce starszej epoki kamienia. Na kawałkach tych wryto jedno, dwa, trzy lub więcej wyobrażeń głów ludzkich lub zwierzęcych. W sygnalizowanym artykule autor szczegółowo opisuje jedynie cztery przykłady z wielowizerunkowymi wyobrażeniami: na jednym trzy głowy zwierzęce (ryc. 1), na drugim i trzecim po dwa wyobrażenia głów (ryc. 2-3), na czwartym aż cztery wizerunki głów zwierzęcych (ryc. 4). W drugiej pracy⁶ prezentuje nowo wyróżnione przykłady zwyczajnych pojedynczych wyobrażeń (ryc. 1-2, 3-4) oraz poli-ejkonowe przedstawienia trzech głów (ryc. 5, 7-8).

Wyróżnione przez Fradkina kamienie z poli-ejkonowymi rytami poddano badaniom mikroskopowym w Laboratorium Pierwotnej Techniki Instytutu Archeologii AN ZSRR w Leningradzie⁷. Na wszystkich stwierdzono ślady celowej działalności człowieka. Ślady te pozostawione są przez rozmaite narzędzia krzemienne — noże o różnej szerokości ostrza, ryłce, świdry itp. Przypomnieć tu należy, że narzędzia takie odkryto w ziemiance A i B na tym stanowisku. Na kilku kamieniach ślady obróbki były tak wyraźne, że badania pod mikroskopem nie były nawet potrzebne. Wszystkie kamienie miały nieregularną formę, która prawdopodobnie sama sugerowała rytownikowi możliwości stworzenia kilku wyobrażeń na jednym kawałku. Obróbka kamienia rozpoczynała się od nadania mu wymaganego kształtu przez „ostruganie” powierzchni, a następnie rytownik wydrapywał lub wiercił szczegóły rysunku. Pod mikroskopem świetnie widać wszelkie pomyłki i poprawki wykonywane w czasie rytowania.

Wielowizerunkowe wyobrażenia nie są zwyczajnym zestawieniem kilku obrazów na jednej bryle, lecz kompozycją, której wyobrażenia nakładają się częściowo jedne na drugie. Często ten sam szczegół poli-ejkonowego wyobrażenia służy powstaniu innych plastycznych przedstawień oglądanych w różnych położeniach, prawie zawsze przy oświetleniu skośnym. Miało to za zadanie nadanie tym przedmiotom większej tajemniczości, dostępnej zresztą tylko dla wybranej grupy ludzi⁸.

Poli-ejkonowe wyobrażenia znane są również i z innych stanowisk paleolitycznych, lecz nie zwrócono na nie specjalnej uwagi. Autor przytacza tu przykłady z jaskiń Isturitz, Le Colombier oraz młodszej — La Marche. W związku z tym wysuwa postulat przebadania pod tym aspektem innych stanowisk, zwłaszcza Awdiejewa, Anosowki i Kostienek IV. Również niektóre głowy zwierzęce z Kostienek I,

⁴ Tenże, *Опыт изучения...*, s. 66.

⁵ Por. jednak na ten temat: L. Sawicki, *Materiały do znajomości prehistorii Rosji*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 3: 1925-1927, s. 33.

⁶ Фрадкин, *Особый вид...*, s. 53-57.

⁷ Г. Ф. Коробкова, *Результаты бинокулярного исследования мергеля из верхнепалеолитической стоянки Костенки I*, „Советская Этнография”, 1969, nr 1, s. 142-143.

⁸ Hensel, *Sztuka społeczeństw...*, s. 33.

wyróżnione przez Jefimienkę, powinny być zbadane pod tym kątem. Fradkin sugeruje także dokonanie rewizji przyjętych poglądów na temat znanych malowideł i rytów skalnych z Hiszpanii i Francji. W wypadku pokrywania się obrazów mówi się, że nastąpiło to przypadkowo, ponieważ zostały wykonane w różnym czasie i przez różnych twórców. W świetle poli-ejkonizmu może się okazać, że niektóre z nich mogły zostać wykonane równocześnie.

Wydaje się, że sprawa właściwego czy błędnego oznaczenia przez Fradkina gatunków poszczególnych zwierząt w wielowizerunkowych przedstawieniach nie stanowi w danym wypadku sprawy istotnej. Nawet jeżeli okaże się, że w pewnej ilości wypadków trzeba będzie zrezygnować z wyróżnionych przez niego niektórych poli-ejkonowych wyobrażeń, odkrycie samego zjawiska jest bezsprzecznie wielkim osiągnięciem autora. Dalsze poszukiwania na pewno dostarczą nowych materiałów dla należytego zrozumienia tego rodzaju sztuki w obrzędach magicznych ludów pierwotnych.

Równocześnie podkreślić tu należy wielką dalekowzroczność P. Jefimienki, który choć sam nie zajął się grupą zabytków anaiizowanych obecnie przez E. Fradkina, wydzielił je jednak jako tzw. rezerwę dla dalszych badań.

Ostatnio udało się odkryć poli-ejkonowe wyobrażenia w materiałach pochodzących z jaskini Chojt-Cengir w Mongolii oraz wśród zabytków z cmentarzyska wczesnopunuckiej kultury z Ekwienska na Półwyspie Czukockim⁹. Właśnie materiały kultury punuckiej mają szczególne znaczenie dla badań nad zjawiskiem wielowizerunkowości ze względu na starożytne tradycje współczesnej sztuki ludowej Eskimosów¹⁰.

Kończąc, należy zwrócić uwagę, że wyniki odkryć dokonanych w ostatnich czasach w ZSRR — sygnalizowanych tu gabinetowych Fradkina, jak i terenowych, przede wszystkim O. N. Badera w Sungirie¹¹, dostarczyły nowych, niezwykle ciekawych materiałów z zakresu paleolitu.

Jan Gurba

Владимир В. Савин, ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА НА СЕВЕРНО-ВОСТОКЕ ЧУКОТКИ. Доклад на конференции в 1970 г. М.: ИЭТЭ, 1970, с. 116-117.

Владимир В. Савин, Этнографическая культура на северо-востоке Чукотки. Доклад на конференции в 1970 г. М.: ИЭТЭ, 1970, с. 116-117.

⁹ Д. А. Сергеев, Э. Е. Фрадкин, *Полиэikonия на северо-востоке Чукотки*, „Краткое содержание докладов годичной научной сессии Института Этнографии АН СССР 1970”, Leningrad 1971, s. 116.

¹⁰ *Народы Сибири*, „Народы Мира”, Moskwa—Leningrad 1956, s. 935.

¹¹ О. Н. Бадер, *Находки и открытия на Сунгире*, „Наука и жизнь”, 1970, nr 2, s. 28-30. Por. Z. Bukowski, *Późnopaleolityczne groby z Sungiru*, „Z otchłani wieków”, R. XXXVI: 1970, s. 198-200.